

Keleti zsoldosok a birkai vikingek között

ILÉS-MUSZKA ANDREA

Bevezetés

Az 1930-as évektől napjainkig, időről időre a hazai kutatás érdeklődésének középpontjába kerül a honfoglaló magyarok és a vikingek kapcsolatának kérdése.¹ Egyre több, kisebb-nagyobb tanulmány születik a Kárpát-medencében előkerült, skandináv eredetűnek vélt 10–11. századi leletekről,² illetve a Skandinávia területén napvilágot látott steppei és Kárpát-medencei tárgyakkal párhuzamba állítható emlékekről. A kutatási eredmények alapján feltételezhető, hogy mind a honfoglalás előtti időszakban, mind pedig azt követően, a 10. századi magyarság számára is fontos kapcsolatot jelenthettek az északi államok, beleértve a Kijevi Ruszt is.³

Az ősi skandináv települések közül, melyek kapcsolatban álltak a keleti területekkel (Oroszország, Ukrajna, Lengyelország, Kárpát-medence), Birka tekinthető az egyik legjelentősebbnek a tárgyi anyag nagy mennyiségének és széles skálájának köszönhetően.⁴ A 8. század második felétől a 10. század közepéig keltezhető viking kereskedőváros területén folytatott ásatások már igen korán, a 17. század folyamán elkezdődtek, s a mai napig tartanak.⁵ A lelőhelyen korábban előkerült veretes övfelszerelések, lemezes és veretes tarsolyok, valamint ruha- és süvegdíszek többsége mind párhuzamba állítható az oroszországi, ukrainai és a Kárpát-medencei leletanyaggal. A felsorolt tárgyakat több hullámban vizsgálták svéd és magyar kutatók az elmúlt évszázad folyamán.⁶

¹ Az érintett témáról bővebben: PAULSEN 1933, 7–58; FETTICH 1937, 52–57, 67–94; KALMÁR 1942, 28–29; BAKAY 1965, 33–35; DIENES 1964, 79–113; DIENES 1973, 177–215; LÁSZLÓ 1977, 358–370; FODOR 1981, 85–89; MESTERHÁZY 1981, 211–222; KOVÁCS 2003, 205–241; ILÉS-MUSZKA 2019.

² A skandináv hátterűnek tartott emlékek közül nem mindegyik származik ténylegesen innen. E leletcsoport megtalálható Skandinávián és a Baltikumon kívül a mai Oroszország, Ukrajna és Lengyelország területén is, így például a ladogai, gnyezdovói, pszkovi, a sesztovicaai, kijevi, vagy a nemrég több értekezésben is kiemelten kezelt Bodzia lelőhelyeken. Vagyis a vizsgált „viking kultúra” térben jóval szélesebb elterjedésű és számos ponton kapcsolódik Kelet-Európa és a steppe kortárs anyagi műveltségéhez. E kulturális kapcsolatrendszernek számos megnevezése van a szakirodalomban – a viking mellett az északi és a törtezüst kincshorizont kifejezések is feltűnnek (ILÉS-MUSZKA 2019).

³ A Nyesztor-krónika (vagyis a Kijevi Rusz első krónikája) történeti értékelését Font Márta végezte el a Kijevi Rusz és a Magyar Királyság kapcsolatának a szempontjából, továbbá rövidebb cikket írt a 9–10. századi magyarokról és a rusz vikingekről. Két kérdést vizsgált; kapcsolatba kerültek-e a vikingek és a magyarok, illetve vannak-e párhuzamosságok a két népcsoport kelet-európai történetében (FONT 2015a; FONT 2015b.)

⁴ BRÖNDSTED 1983, 148.

⁵ Birkáról és a lelőhely kutatástörténetéről bővebben: ILÉS-MUSZKA 2019.

⁶ ARNE 1911, 1–66; HALLSTRÖM 1913; ARBMAN 1943; KLINDT-JENSEN 1975, 26–29; LENNARTSSON 1997/1998, 431–619. Szent Ansgar keresztény szerzetes (később Hamburg érseke), aki többször járt Skandináviában hittérítései során, élettörténetében (melyet tanítványa, Rimbert brémai püspök írt meg) kiváló leírást ad Birkáról, így ez az egyik legfontosabb forrásunk a viking kereskedővárosról (MELLOR 2008, 31–32).

A svéd kutatók megfigyelték, hogy a keleti eredetű tárgyakat a kora viking periódusban (750–850) másodlagosan használta fel a tehetősebb női réteg medálként vagy fibulaként. Ezt követően a közép viking korban (850 – 10. század végéig) még mindig a másodlagos felhasználásuk dominált, azonban már kezdtek elterjedni Észak-Európában, de javarészt még mindig csak a felső társadalmi réteg emléktáráiban jelentek meg és kizárólag importként kerültek a térségbe. A keleti típusú övek nagyobb mértékű viselete Skandináviában a késő viking időben (10–11. század) lendült fel, minden társadalmi rétegnél előfordult, gyártásuk, utánzásuk elkezdődött, viszont ekkor már formai variációjuk és ornamentikájuk erősen leegyszerűsödött és egységesült.⁷

A birkai harcosok szálláshelyén folytatott ásatásoknak köszönhetően a leletanyag bővült az elmúlt években, s az ásató régészek – Lena Holmquist Olausson és Charlotte Hedenstierna-Jonson – munkássága elindította a keleti eredetű tárgyak vizsgálatának újabb hullámát.⁸ A feltárások anyagának teljes közlése tudomásom szerint még nem történt meg, eddig csak a keleti eredetű tárgyak bemutatására és párhuzamaik ismertetésére irányuló tanulmányokat publikáltak. Az objektumok pontos leírását nem ismerjük, illetve a leletek előkerülési helyéről is csak néhány információnk van, így azok funkciójának meghatározását nem csak az nehezíti, hogy a területen szétszórta láttak napvilágot, hanem az információhiány is. Vizsgálódásaik során a kutatók ezek közül csak néhány tárgytípust állítottak párhuzamba a Kárpát-medencei 10. századi anyaggal, mely véleményem szerint nem elegendő, hiszen az itt előkerült tárgyak többségének számtalan honfoglalás kori variánsa ismert térségünkben, melyek mind említésre méltóak, valamint plusz információval szolgálnak a lelőhely emléktárájának értelmezésénél. Ezért nélkülözhetetlennek tartom kiegészíteni munkájukat, kiszélesítve a birkai tárgyak párhuzamainak spektrumát.⁹

Hedenstierna-Jonson az előkerült leleteken kívül négy korábban feltárt sírt és annak leletanyagát is újraértékelte. Ezek közül a számunkra legérdekesebb a 10. századra keltezhető 1125b számú kamrasír, melyben egy lóval eltemetett harcos íjász nyugodott. Hedenstierna-Jonson úgy gondolja, hogy az elhunyt tegeze és az íjfelszerelése feltehetően magyar eredetű, s a felszerelés minden bizonnyal nem kereskedelem útján került a térségbe. Az íjász valószínűleg elsajátította a több évnyi tanulást igénylő, lovaglás közben is alkalmazott, reflexíjas harcmodort és technikát, mely egy sokkal komolyabb kapcsolatot feltételez a két térség között.¹⁰

Kutatásomban tehát a harcosok szálláshelyén napvilágot látott tárgyakat és az 1125b sír leletanyagát tekintettem át, és hasonlítottam össze a Kárpát-medencei analógiáikkal, kiegészítve munkámat további 27 oroszországi és

⁷ JANSSON 1986, 77–108; HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006.

⁸ BRÖNDSTED 1983, 148; HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006; HEDENSTIERNA-JONSON 2012.

⁹ ILÉS-MUSZKA 2019.

¹⁰ HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006; HEDENSTIERNA-JONSON 2009; HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 35–36; ILÉS-MUSZKA 2019.

ukrajnai lelőhellyel. Jelen dolgozatomban a 17 birkai tárgytípus közül az idegen hatást jelző fegyverek és azok tartozékai, valamint további kisebb veretek kerülnek bemutatásra.¹¹

Birka és a helyőrség¹²

Birka kelet-közép Svédországban található Björkö szigetén a Mälaren tavon, Stockholmtól nagyjából 30 km-re nyugatra. A sziget északnyugati részén található településtől délre találták meg az erődítések nyomait egy sziklán, melyet egy 350 m hosszú magas fal védett. A helyőrség, mely közvetlen kapcsolatban állt a fellegrárral, a szikla északi felén helyezkedett el. A sziget különböző pontján több temetőt és temetkezési helyet nyitottak. A leletanyag kimondottan gazdag, nagy mennyiségű fegyvert, ékszert, pénzt használati eszközt és kerámiát tartalmaz. A helyőrség dombján központi helyen tárták fel a Harcosok házát, mely egyben gyülekezési és szakrális helyként is funkcionált, ettől délkeletre a II. terasz feltárásakor a kovácsműhely nyomait találták meg, délnyugaton a III. teraszon pedig további objektumok és házak kerültek elő (1. tábla 1–2).¹³ Birkát a 8. század második felében alapították, s már a 9. században kimagasló jelentőségű kereskedelmi központtá fejlődött. Számos országból érkeztek külföldi kereskedők, angolszászok, baltiak, frankok, frízek, görögök és különböző keleti népek.¹⁴ A várost a 10. század második felében hagyták el egy támadás során, melyet egy elrejtett kincslelet és a helyőrség területén belül és kívül talált nagy mennyiségű nyílhegy és fegyver bizonyít, valamint 975-öt követően a források sem említik többet a kereskedelmi központot.

A helyőrség keleti eredetű tárgyai

A harcosok szálláshelyén előkerült steppei eredetű leletek nagy része szórtan, a terület különböző pontján láttak napvilágot, ebből kifolyólag nem, vagy csak nagy óvatossággal lehet funkcióhoz kötni a tárgyakat. Kivételt képeznek a négyzet alakú veretek, melyek a II. terasz ásatásakor, a kovácsműhelynél kerültek elő, viszonylag közel egymáshoz, s minden kétséget kizáróan egy garnitúra részét képezték. Néhány tárgy esetében nem tudjuk a pontos előkerülési helyüket, ilyen például 2 db szárnyas veret 4 töredéke, melynek darabjait három ásatási ciklusban találták meg. A veretek rekonstrukcióját a Kárpát-medencei készenléti íjtartó tegez függesztőfülei és a sesztovicaai temető 42. kurgánjának tarsolya alapján készítették el.¹⁵ Hasonlóan nem ismerjük a pontos előkerülési helyét 2 öv és egy tarsoly, illetve egy csepp formájú, három egymásba csúsztatható, valamint két kisebb állatfej ábrázolású dísznek, egy kisméretű kerek pitykének és egy háromágú veretnek, továbbá egy csörgőnek és egy kúp

¹¹ A birkai helyőrség 17 tárgytípusáról bővebben: ILÉS-MUSZKA 2019.

¹² A lelőhely részletes bemutatásához: ILÉS-MUSZKA 2019.

¹³ ARBMAN 1940; BRÖNDSTED 1983, 146–149; HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006.

¹⁴ BRÖNDSTED 1983, 146–149.

¹⁵ A sesztovicaai tarsoly helyes rekonstrukcióját Fodor István készítette el (FODOR 2017, 23.)

alakú csengőnek. Feltehetően 2 darab tarsolyhoz tartozó dísz, – valószínűleg a rekonstrukciós rajzon látható két levél alakú öntvény – valamint egy övszerelék a III. terasznál került elő, további megannyi keleti eredetű tárggyal, de ennél pontosabbat nem tudunk (1. tábla 3–5).¹⁶

Közülük 4 különböző típusba tartozó kisebb veretet a svéd kutatók egy tarsoly rekonstrukcióján helyeztek el, melyet azonban több ponton problémásnak tartok (2. tábla 1). A nagyobb levél alakú díszek a III. terasz területén kerültek elő, míg a négyzetes példány valahol a nagyteremben, tehát egymástól távol, ezért nem ajánlatos egy tárgy díszeként értelmezni ezeket a vereteket. Emellett áttekintve az analógiákat az derült ki, hogy a levél alakúak a szaltovói kultúrában öveket díszítettek (2. tábla 2), a középpontos elrendezésű négyzet alakúak pedig a Kárpát-medencei párhuzamok alapján ruhát vagy övet ékesítettek. Egyedül az egymásba csúsztatható öntvények képzelhetők el veretes tarsolyon, melyre szép számmal találunk példát oroszországi, ukrainai és Kárpát-medencei lelőhelyeken (2. tábla 3–4; 3. tábla 1). Két kisebb úgynevezett állatformájú veretet a függeszűszíjon helyeztek el, melyre ismerünk hasonló példákat, azonban a krjukovo–kuzsnovói temetőben övveretként is megjelennek (3. tábla 2). Az említett négy darab töredékből rekonstruált szárnyas veretek – melyre Kárpát-medencei párhuzamot nem ismerünk, csak a szárnyas és spirális motívumra – jelenléte miatt és az analógiák segítségével (4. tábla) egy sesztovicaikhoz hasonló tarsoly rekonstrukcióját javaslom (5. tábla). Amennyiben ez a rekonstrukció megállja a helyét, akkor Birkában már mindhárom (veretes, átmenetet képező – amilyen a sesztovicaik – és lemezes) tarsoly típus képviselteti magát.¹⁷

Az egyetlen tárgycsoport, melynek funkcióját biztosan meg lehet állapítani, azok a kovácműhelynél előkerült, bronzból öntött 16 db négyzet és 9 db pajzs alakú övveretek, melyeket azonban etnikumhoz nem lehet kötni. Ezen típust számtalan nép és kultúra viselte előszeretettel Skandináviától Bulgáriáig és Kínától a Kárpát-medencéig (6. tábla 1; 7. tábla 1–2).¹⁸

A öv szerelvényeinek archeometriai vizsgálatát a Stockholm University, Archeological Research Laboratory végezte el. Az előzetes mikroszkópos vizsgálat során megállapították, hogy mindegyik példányon ugyanolyan mértékű korrózió figyelhető meg, valamint némelyik felületét tömör, sötét bevonat fedi. Ezt követően a vereteket EDTA-val (etilén-diamin-tetraecetsav: $C_{10}H_{14}N_2Na_2O_8 \cdot H_2O$) kezelték, amellyel eltávolították a korróziót és egyéb szennyeződések, így a díszítésük tisztán kivehetővé vált. Néhány négyzet alakú példány felülete ezüstös, a pajzsalakúaké pedig arany színt mutat, ezért felmerült, hogy esetleg a különböző típusú darabok nem azonos fémötvözetből készültek, azonban a vizsgálatok ezt nem támasztották alá.

¹⁶ HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 10–12.

¹⁷ ILÉS-MUSZKA 2019.

¹⁸ FODOR 1980, 18, 6. jegyzet; SCHULZE-DÖRLAMM 1988, 385–387, 454–455.

Szerves anyagot, bőrmaradványokat csak 3 db veret hátulján észleltek a szegecsek tövébenél.¹⁹ Az övfelszerelés minden tartozékán felületi struktúraelemzést készítettek lézerszkennelrel, méréseinek $\pm 0,002$ mm pontosságú adatait pedig egy *Surfer* nevű térképező programba táplálták, amelynek segítségével rekonstruálni tudták a veretek topográfiai képét. Az eredmények alapján kiderült, hogy a vereteket nem egy öntőformával készítették, valamint néhány darabot különböző mértékben utólagosan javítottak, emiatt lettek az öntvények ennyire változatos kivitelűek.²⁰

A veretek fémösszetételének anyagvizsgálata során 5 db négyzetes és 3 db pajzsalakú példányt használtak fel. A tárgyakat energiadiszipatív spektrométerrel felszerelt pásztázó elektronmikroszkóppal (SEM-EDS) vizsgálták. Az eredmények szerint az „ezüstös színű” felületét képező bevonat leginkább ónt és kevés rezet, az alatta lévő réteg pedig nagy mértékben rezet, kevés ónt, valamint nyomokban szilíciumot, alumíniumot, vasat, foszfort és magnéziumot tartalmaz. Az „arany színű” pajzsalakúak esetében a bevonat alapja réz egy kevés ónnal, az alsóbb rétegek összetevője pedig szintén réz, ón, szilícium, alumínium, vas, foszfor, magnézium és nyomokban arzén. Összességében elmondható, hogy az öv díszai ónnal bevont bronzöntvények, melyek felületi különbsége az ón bevonat kopásában keresendő, s fémösszetételük megegyezik az oroszországi Gnyezdovóban előkerült példányokéval (6. tábla 2).²¹

A Kárpát-medencéből összesen 12 lelőhelyről ismerünk ilyen típusú övveret,²² azonban ahhoz, hogy közelebb kerüljünk esetleg egy-egy készlet előállítási helyéhez vagy kapcsolatba tudjuk hozni a keleti műhelyek munkáival, érdemes lenne a birkaihoz hasonló módon elvégezni az anyagvizsgálatokat, hiszen az összehasonlításához már rendelkezésünkre áll több lelőhely övkészletének vizsgálati eredménye is.²³

Fegyverek

A helyőrségben a fegyverek túlnyomó többsége a harcosok nagytermének keleti felében látott napvilágot. Itt találtak több nyíltegezhez tartozó vas alkatrészt, nyéltüskés nyílhegyeket, továbbá egy íjászgyűrűt, melynek használata nem köthető a vikingekhez. A tegez részét képező függesztőpántból kialakított téglalap alakú függesztőfülekből összesen 7 db került elő, három a nagyterem nyugati felében az íjászgyűrűvel, egy példány az észak-keleti falnál, kettő 20 méterrel arrébb a nagyteremtől délre, egy pedig a kovácsműhelynél. Számukból adódóan legalább 4 nyíltegezhez tartoztak a függesztőfülek. Nyílhegyek a

¹⁹ KLOCKHOFF 2006, 83–85.

²⁰ HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 13.

²¹ WOJNAR-JOHANSSON 2006, 86–87.

²² A négyzet alakú övveretekről bővebben: ILÉS-MUSZKA 2019.

²³ Hajdúböszörmény–Erdős tanya, Tiszaeszlár-Bashalom, Budaörs–Tűzkőhegy vereteinek (8. tábla 1) anyagvizsgálata folyamatban van az MTA Atommagkutató Intézetében (Atomki Ion-Beam Laboratory).

helyőrségen belül és kívül is előkerültek, mely nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy a helyőrséget egy támadás érte a 10. század második felében és valószínűleg az utolsó csatáról tanúskodnak a területen kívül előkerült fegyverek. A nyílhegyek nagy része a skandináv formákat képviselik, azonban feltűnően sok idegen eredetű, három- és négyélű páncéltörő (vagy szűrő) nyílhegyet, továbbá fűtyülős (vagy gyújtós) példányokat is találtak, melyek jelenléte egyáltalán nem megszokott Skandináviában (*1. tábla 4*).²⁴

A honfoglalás kori tegez felépítésével és szerkezetével számos kutatónk foglalkozott, többek között Nagy Géza, aki elsőként felismerte a vaspálcák szerepét a pilinyi leletek kapcsán, majd Hampel József, aki összefoglalta az addigi ismereteket, ezt követően Zichy István, aki a leírások alapján pontosabb képet adott a tegezokról, majd Cs. Sebestyén Károly a tegez szerkezetére vonatkozó ismereteinket bővítette. A későbbiekben László Gyula kun és avar mintára készítette el a kenézlői tegez rekonstrukcióját, legutóbb pedig Révész László a Hódmezővásárhely–Nagyszigeten előkerült tegez alapján egészítette ki a kutatás eddigi eredményeit.²⁵

A bőrből vagy nyírfakéregből készült, 80 cm hosszú, ovális vagy félkör átmetszetű nyíltartó tegez, a magyar szállásterület valamennyi részén ismertek s nagy számban kerültek elő. A honfoglalás kori tegez alkatrészei közé tartoznak a vas merevítő pálcák, melyek a tegez felső és alsó harmadára voltak szegezelve kétoldalt. A tegez a jobb oldalon lógott le a harcosok övéről, függesztőszíjai pedig a vaspálcák meghajlításával kialakított téglalap alakú függesztőfülhöz kapcsolódtak.²⁶ Az úgynevezett „nyílcsúcsos” végződésű oldalpálca a honfoglaló magyarok tegezeire jellemző (*8. tábla 3b*). A magyar őstörténet szempontjából fontos Volga-Káma vidék 8–9. századi leletanyagában sehol nincs tegez oldalát merevítő hosszú oldalpálca, csak bronz, vas, esetleg a csont függesztőfül jellemző. Bolsije Tarhaniból és Bolsije Tiganiból is csak függesztőfüleket ismerünk. Egyedül a kijevei és a csernyigovi oldalpálcák állíthatók párhuzamba a Kárpát-medencei példányokkal, illetve a birkai 1125b sír darabja. Révész László úgy gondolja, hogy a merevítő oldalpálcák alkalmazása a honfoglalóknál a Kárpát-medencébe érkezést követően vált elterjedté.²⁷

Íjászfűrűt – mely leginkább az eurázsiai steppén jellemző s használata az ázsiai és mongol hüvelykujjas feszítési mód alkalmazását könnyíti – tudomásom szerint nem ismerünk honfoglalás kori sírokból, bár formailag nagy változatosságot mutatnak s különböző szerves anyagból is készülhettek. Lehetnek egyszerű karikagyűrűk, vagy nyelves és cső formájúak, valamint egyaránt készülhettek fémről, csontból, szaruból és bőrből is, mely szerves anyag révén nem marad fenn az utókornak, tehát egyáltalán nem

²⁴ LUNDSTRÖM – HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2009, 105–110.

²⁵ RÉVÉSZ 1985, 35–46; RÉVÉSZ 1996, 169–172.

²⁶ RÉVÉSZ 1996, 172.

²⁷ RÉVÉSZ 1985, 39–40.

elképzelhetetlen, hogy akár a honfoglalóink is használhatták, csak épp nem tudunk róla.²⁸

A Kárpát-medencei honfoglalás kori nyílhegyek száma megközelítőleg ezres nagyságrendű. Legutóbb Cs. Sebestyén Károly gyűjtötte össze és csoportosította formájuk szerint a korszak nyílcsúcsait.²⁹ A magyar nyílhegyek jellemzően két vágóéllal rendelkeznek és nyéltüskés kialakításúak, a legelterjedtebb típus pedig a hosszú- és rövid vágóéllú deltoid és a rombusz alakú példányok, de ugyanúgy megtalálhatóak a birkaihoz hasonló páncéltörő, keskeny, hegyes kiképzésű, három- és négyéllű nyílhegyek is. A ritkának számító fűtűlő, vagy más néven gyújtónyílak is megtalálhatóak nálunk egyre bővülő lelőhelyszámmal, többek között a beregszászi leletanyagban, Sárretudvari-Hízóföld temetőjében, illetve Kolozsvár-Zápolya utca 4. és 10. sírjában.³⁰ Ezek párhuzama a helyőrségben is felszínre került, illetve a helyőrségen kívül a 650. sírból.

Az 1125b sír

A már említett 1125b temetkezést, a településtől keletre található temetőben tárták fel. Véleményem szerint a birkai sírok közül ez az egyik legfontosabb a két térség vizsgálata szempontjából. A többi birkai sír tárgyait (keleti típusú ruha-, öv- és tarsolyveret), nem lehet konkrét területhez kapcsolni, hiszen a Kárpát-medencén és Skandinávián kívül Oroszországban és Ukrajnában is megtalálhatók ezen tárgyak párhuzamai. Elterjedésük óriási területet foglal el, ebből kifolyólag nem lehet ezeket etnikumhoz kötni, ellentétben néhány tárggyal, mely az 1125b sírből került elő.

A 10. századra keltezett 1125b számú kamrasírban egy lóval eltemetett harcos nyugodott. Egy későbbi rátemetkezés (1125a) a sírt megbolygatta, emiatt az emberi része nagy része hiányzott. A ló koponyája és lábszárcsontjai a Kárpát-medencei nyúzott lóbőrös temetkezésekhez hasonlóan, az emberi váz lábánál helyezkedtek el. A vikingek jellegzetes fegyvere, a kard, a lándzsa és a csatabárd hiányzott a sírből, ezek helyett egy készenléti íjtartó tegez függesztőfüle és egy tegez „nyílcsúcsos” végződésű oldalpálcája, 10 darab nyílhegy, pajzsdudor, fülesgombok, vaskés, csiholó, kovakő, lószerszámveret és egy vaskulcs került elő.³¹ A kutatás ezt korábban úgy értelmezte, hogy a kamrasírt kirabolták, azonban Charlotte Hedenstierna-Jonson szerint az elhunyt egy egészen más harcmódot képviselhetett, hiszen a vikingek nem használtak ilyen típusú íjat. Véleménye szerint az íjfelszerelés feltehetően magyar eredetű, s erre a legjobb bizonyíték a számtalan Kárpát-medencei párhuzammal rendelkező íjtegez féloldalasan kopott függesztőfüle (8. tábla 2a–c).³²

²⁸ SCHMIDT 2015, 76.

²⁹ CS. SEBESTYÉN 1932.

³⁰ M. NEPPER, 2002, 343; GÁLL 2013, 131. tábla 12.

³¹ LUNDSTRÖM – HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2009, 105–116; HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 35–36.

³² HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 35.

Korábban a Kárpát-medencei függesztőfüleket a tarsoly alkatrészei közé sorolta a kutatás (melyre van is keleti párhuzam), azonban Révész László a kopásnyomok helyének megfigyelésével arra a következtetésre jutott, hogy csak akkor lehetnének a tarsoly függesztői, ha középen lennének a kopásnyomok, azonban azok minden esetben oldalt helyezkednek el, így egy teljesen másfajta függesztési módot sejtetnek (8. tábla 3c). Megfigyeléseinek köszönhetően azonosítani tudott további készenléti íjtartó tegeztt tartalmazó sírokat, melyek a következők: Karos–Eperjesszőg II. 52. sír, Karos–Eperjesszőg III. 11. sír, Eperjeske 2., 3. sír, Bodrogszerdahely–Bálvány hegy vezéri sírja, Kenézlő–Fazekaszug 3. sír, Rakamaz–Strázsadombi dülő feldúlt vezéri sír, Tarcál–Rimai dülő. További lelőhelyek a függesztőveret alapján: Karos–Eperjesszőg II. 60. sír, Karos–Eperjesszőg I. 1. sír, Kolozsvár–Zápolya utca 11. sír, Naszvad–Partok dülő 2. sír, Sárospatak–Baksahomok, Sóshartyán–Murárhegy 4. sír, Sorokpolány–Berekalja 115. sír, Szakáld–Mulatódomb, Tiszalök–Kisfástanya, Tiszabezdéd–Harangláb dülő 16. sír, Nagymágocs–Mágocs ér.³³

Ahogy már említettem, a hosszú, „nyílcsúcsos” végződésű oldalpálca kimondottan a honfoglaló magyarok tegezeire jellemző. Birkai jelenléte pedig elgondolkodtató, hiszen felmerül a kérdés, hogy ki által vagy kin keresztül jutott a térségbe (8. tábla 2b, 3b).³⁴

Úgy gondolom, hogy az 1125b sír esetében már nem beszélhetünk pusztán arról, hogy az elhunyt, a keleti területekkel és népekkel folytatott, hosszú időn keresztül tartó interakció során vette át a tárgyakat és szokásokat. A temetkezési szokások (a Kárpát-medenceihez hasonló nyúzott lóbőrös temetkezés az elhunyt lábánál), valamint ezzel együtt a keleti eredetű tárgyak és íjfelszerelés jelenléte (mely egyáltalán nem jellemző a viking harcmodorra), inkább azt sejteti, hogy az elhunyt (és valószínűleg a helyőrség katonáinak egy része is) keletről érkezett és a vikingek mellett harcolt a város feladásáig (8. tábla 2a, 3a). Ezen feltevéssel összhangban van az elmúlt évben elvégzett izotópos vizsgálatok eredménye is, mely bebizonyította az idegen etnikumok jelenlétét a szigeten. Összesen 42 temetkezés maradványait elemezték, s közülük csak 14-ről állapították meg, hogy helyi származású, míg 20 esetben az derült ki, hogy idegen etnikumról van szó (többek között a Kárpát-medencei párhuzammal rendelkező süvegcsúcsos 644. sír férfi elhunytjáról).³⁵ A birkai 1125b temetkezés leletanyagát és rítusát összehasonlítva a 10. századi Kárpát-medencei temetkezésekkel, alig vehető észre különbség. A Birkában megjelenő tárgyak többsége ráadásul a honfoglaló magyarok méltóságjelvényein figyelhető meg, melyeket nem mindenki használhatott, hanem csak a törzsi-nemzetségi arisztokrácia tagjai, valamint kisebb-nagyobb rangú fegyveres vezetők és azok fegyveres kísérete.

³³ RÉVÉSZ 1996, 157–168.

³⁴ RÉVÉSZ 1985, 39–40.

³⁵ PRICEA et al. 2018, 19–38.

Összegzés

A dolgozatomban vizsgált tárgyak nagy része – például az övveretek vagy a tarsoly díszai – nem tekinthető etnikumspecifikusnak, hiszen a korszak elitje előszeretettel viselte azokat, s mint divatárúk jelentek meg bizonyos területeken Kínától egészen a Kárpát-medencéig. Tehát egy-egy tárgyat kiemelve nem lehet, s nem is szabad két nép kapcsolatának jeleként értelmezni. A helyőrségben szolgáló katonák etnikumának kérdésére pontos választ még nem lehet adni. Annyi bizonyos, hogy a harcosok egy része a steppei nomád harcmódot képviselte, s az idegen etikumú katonák nagy valószínűséggel zsoldosként érkeztek Birkába a 10. század folyamán, és maradtak egészen az erődítmény feladásáig.

Úgy gondolom, hogy a két térség kapcsolatának lehetséges bizonyítékait a viking harcmódtól eltérő fegyverekben, méltóságjelvényekben, s azon belül is az íjászfelszerelés tartozékaiban és azok díszében találhatjuk meg, nem pedig a széles körben elterjedt, nagy területen megtalálható veretekben.

Irodalom

ARBMAN 1940 = Arbman, H.: *Birka I. Die Gräber*. Stockholm 1940.

ARBMAN 1943 = Arbman, H.: *Birka I. Die Gräber*. Text. Stockholm 1943.

ARNE 1911 = Arne, T. J.: Sveriges förbindelser med Östern under vikingatiden: ett arkeologiskt bidrag. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research*. Stockholm (1911) 1–66.

BAKAY 1965 = Bakay K.: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez*. [Dunántúli Dolgozatok 1. / A Pécsi Janus Pannonius Múzeum Kiadványai 1.] Pécs 1965.

BRØNDSTED 1983 = Brøndsted, J.: *A vikingek*. Budapest 1983.

DIENES 1964 = Dienes I.: A honfoglalás kori tarsolyainkról. *Folia Archaeologica* 16 (1964) 79–112.

DIENES 1973 = Dienes I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. *Folia Archaeologica* 24 (1973) 177–217.

FETTICH 1937 = Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. [Archaeologia Hungarica 21.] Budapest 1937.

FODOR 1980 = Fodor I.: A magyar-bolgár-török kapcsolatok történeti háttéréről. In: Dankó I. (szerk.): *Bolgár tanulmányok III*. [A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 37.] Debrecen 1980, 9–48.

- FODOR 1981 = Fodor I.: A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században. (A régészeti leletek alapján). *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* (1981) 85–89.
- FODOR 2017 = Fodor István: Régi szomszédaink: a vikingek. *Határtalan régészet* 2 évf. 4. sz. (2017) 22–24.
- FONT 2015a = Font M.: A Poveszty vremennih let mint történeti forrás. In: Balogh L. – Kovács Sz. (szerk.): *Régmúlt Idők Elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.] Szeged 2015, 249–278.
- FONT 2015b = Font M.: A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig). In: Balogh L. – Kovács Sz. (szerk.): *Régmúlt Idők Elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.] Szeged 2015, 303–316.
- GÁLL 2013 = Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány és kincsleletei*. I–II. kötet. [Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 6.] Budapest 2013.
- GRAHAM-CAMPBELL 1997 = Graham-Campbell, J.: *A viking világ atlasza*. Budapest 1997.
- HALLSTRÖM 1913 = Hallström, G.: *Birka I. Hjalmar Stolpes grafundersökningar*. Stockholm 1913.
- HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006 = Hedenstierna-Jonson, C. – Holmquist Olausson, L.: The Oriental mounts from Birka's Garrison. An expression of warrior rank and status. *Antikvariskt Arkiv* 81 (2006) 1–101.
- HEDENSTIERNA-JONSON 2006 = Hedenstierna-Jonson, C.: *The birka warrior. The material culture of a martial society*. Doctoral Thesis in Archaeological Science. Stockholm : Stockholm University 2006.
- HEDENSTIERNA-JONSON 2009 = Hedenstierna-Jonson, C.: Magyar – Rus – Scandinavia. Cultural exchange in the early medieval period. *Sigtuna dei*. (2009) 47–56.
- HEDENSTIERNA-JONSON 2012 = Hedenstierna-Jonson, C.: Traces of contacts: Magyar material culture in the swedish viking age context of Birka. In: Tobias, B. (Hrsg.): *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik*. [RGZM – Tagungen. Band 17.] Mainz 2012, 29–46.
- HORVÁTH 2014 = Horváth C.: *Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 8.] Szeged 2014.

- ILÉS-MUSZKA 2019 = Ilés-Muszka A.: *A birkai helyőrség Kárpát-medencei kapcsolatai*. OTDK dolgozat. Kézirat. Szeged : Szegedi Tudományegyetem, 2019.
- JANSSON 1986 = Jansson, I.: Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ. In: ARWIDSSON 1984–1989 (1986) 77–108.
- KALMÁR 1942 = Kalmár J.: Pécsi sisak a honfoglalás körüli időből. *Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának” 1942. évi értesítője* (1942) 22–29.
- KALMRING 2012 = Kalmring, S.: The Birka proto-town GIS – a source for comprehensive studies of Björkö. *Formvannen* 107 (2012) 253–265.
- KISS 2000 = Kiss G.: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2.] Szombathely 2000.
- KLINDT-JENSEN 1975 = Klindt-Jensen, O.: *A history of Scandinavian Archeology*. London 1975.
- KLOCKHOFF 2006 = Klockhoff, M.: Conservation report. In: HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 83–85.
- KOMAR 2018 = Komar, O.: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11. / MTA BTK MÖT Kiadványok 5. / Ömúltunk Tára 14.] Budapest 2018.
- KOVÁCS 2003 = Kovács, L.: Beregszász–Birka – Beiträge zu den Mützen mit Blechspitze des 10. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 54 (2003) 205–241.
- KRYLASZOVA – BELAVIN – TÜRK 2014 = Krylaszova, N. B. – Belavin, M. A. – Türk A.: Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészégek klasszifikációjához Volga-Káma-vidéki analógiáik fényében. In.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. (szerk.): *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Budapest 2014.
- LÁSZLÓ 1977 = László Gy.: Jegyzetek a prágai Szent István kardról. In: László Gy.: *Régészeti tanulmányok*. Budapest 1977, 358–370.
- LENNARTSSON 1997/1998 = Lennartsson, Monika: Karolingische Metallarbeiten mit Pflanzenornamentik. *Offa* 34/35 (1997/1998) 431–619.
- LUNDSTRÖM – HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2009 = Lundström, F. – Hedenstierna-Jonson, C. –: Eastern archery in Birka’s garrison. In: Holmquist Olausson, L. – Olausson, M. (eds.): *The martial society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. [Theses and Papers in Archaeology B:11] Stockholm 2009, 105–115.

- MELLOR 2008 = A. Mellor, S.: St Ansgar: His Swedish Mission and Its Larger Context. In: DuBois, T. A. (ed.): *Sanctity in the North: Saints, Lives, and Cults in Medieval Scandinavia*. Toronto 2008, 31–32.
- MESTERHÁZY 1981 = Mesterházy K.: Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. *Folia Archaeologica* 32 (1981) 211–223.
- M. NEPPER 2002 = M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3.] Budapest–Debrecen 2002.
- PAULSEN 1933 = Paulsen, P.: *Magyarországi viking leletek. Az észak- és nyugateurópai kultúrtörténet megvilágításában.* [Archaeologia Hungarica 12.] Budapest 1933.
- PRICEA et al. 2018 = Pricea, T. D. – Arcinib, C. – Gustinc, I. – Drenzeld, L. – Kalmringe, S.: Isotopes and human burials at Viking Age Birka and the Mälaren region, east central Sweden. *Journal of Anthropological Archaeology* 49 (2018) 19–38.
- RÉVÉSZ 1985 = Révész L.: Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. *Acta Antiqua et Archaeologica : Supplementum* 5 (1985) 35–53.
- RÉVÉSZ 1989–1990 = Révész L.: Készenléti íjtartó tegezek a magyar honfoglalás kori sírokban. *HOMÉ* 28–29 (1989–1990) 31–49.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: *A Karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.] Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2008 = Révész L.: *Heves megye 10–11. századi temetői.* [Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 5.] Budapest 2008.
- SCHMIDT 2015 = Schmidt Péter: Íjlesztési módok. In: Sudár B. – Petkes Zs. (szerk.): *Magyar őstörténet 3. Magyarok fegyverben.* Budapest 2015, 74–77.
- SCHULZE-DÖRRLLAMM 1988 = Schulze-Dörrlamm, M.: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken. *JbRGZM* 35 (1988) 373–478.
- CS. SEBESTYÉN 1932 = Cs. Sebetyén K.: „A sagittis Hungarorum ...” A magyarok íjja és nyila. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 8 (1932) 167–226.
- TÜRK 2014 = Türk A.: *A korai magyar történelem és a szaltovói régészeti kultúrkör.* [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28. / MTA BTK MÖT Kiadványok 2.] Budapest–Szeged 2014.

WOJNAR-JOHANSSON 2006 = Wojnar-Johansson, M.: Metal analysis of the mounts from Birka's Garrison. In: HEDENSTIERNA-JONSON – HOLMQUIST 2006, 86–91.

További ajánlott irodalom

AMBROSIANI 2002 = Ambrosiani, B.: Birka im 10. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Ostverbindungen. In: Henning, J. (Hrsg.): *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung „Otto der Große, Magdeburg und Europa“*. Mainz 2002, 227–236.

ARNE 1914 = Arne, T. J.: *La Suède et l'Orient*. Uppsala 1914.

ARWIDSSON 1984–1989 = Arwidson, G.: *Birka II: 1–3 Systematische Analysen der Gräberfunde*. Stockholm 1984–1989.

HEDENSTIERNA-JONSON 2015 = Hedenstierna-Jonson, C.: Close encounters with the byzantine border zones: On the Eastern Connections of the Birka Warrior. In: Minaeva, Oksana – Holmquist, Lena (ed.): *Scandinavia and the Balkans: cultural interactions with Byzantium and Eastern Europe in the first millennium AD*. Cambridge 2015, 139–152.

HOLMQUIST 2011 = Holmquist Olausson, L.: Birka's Garrison and it's warriors. Professionalism and elite in Scandinavian Viking age society. In: Rębkowski, Marian (ed.): *Ekskluzywne życie – Dostojny pochówek: W kręgu kultury elitarnej wieków średnich*. [Wolińskie Spotkania Mediewistyczne I.] Wolin 2011, 223–232.

KOVÁCS 1995 = Kovács L.: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. (A rádiótelepi honfoglaláskori A. sír és kardja). In.: Koszta L. (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged 1995, 291–308.

MURASHEVA – PUSHKINA 2002 = Murasheva, V. V. – Pushkina, T.: Excavations in Gnezdovo near Smolensk. In: Helmig, G. – Scholkmann, B. – Untermann, M. (eds.): *Centre – Region – Periphery. Medieval Europe Basel 2002*. Volume 1. Hertingen 2002, 329–332.

PLETNJOV – PAVLOVA 1994–1995 = Pletnjov, V. – Pavlova V.: Rannosrednevekovni remačni aplikacii vav Varnenskiâ Arheologiĉeski Muzej (Frühmittelalterliche Riemenbeschläge im Archäologischen Museum von Varna). *INMV* 30–31 (1994–1995) 24–191.

SIZOV 1902 = Sizov, V. I.: *Kurgany smolenskoj gubernii*. [MAR 28.] Sankt Petersburg 1902.

TOČIK 1968 = Točík, A.: *Altemagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Nitra 1968.

ZELENCOVA – SAPRYKINA – TÜRK 2018 = Zelencova, O. V. – Saprykina, I. A. – Türk A.: A karancslapujtői honfoglalás kori öv és mordvinföldi „hasonmása”. A karancslapujtői típusú övveretek kelet-európai elterjedése. In: Korom A. – Balogh Cs. – Major B. – Türk A. (eds.): *Relationes rerum – Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 10.] Budapest 2018, 689–720.

ГРУДОЧКО – БОТАЛОВ 2013 = Грудочко, И. В. – Боталов, С. Г.: Этнокультурная Ситуация в Южном Зауралье в VIII–XI веках (В Свете Новых Данных Исследований Погребельного Комплекса Уелги). // Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. (ред.): *II-й Международный Мадьярский симпозиум*. Пермь 2013, 110–138.